

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

2017/2

yıl: 8 cilt: VIII sayı: 17

Osmanlı Dönemi Arap Dili Çalışmalarında Kaynak ve Yöntem: Gölpararlı Mehmed Selim Efendi Örneđi

Murat SULA*

Özet

Bu çalışmada, XVIII. yüzyıl Osmanlı dil bilginlerinin, kullandıkları kaynaklar ile uyguladıkları yöntemlerden hareketle Arap dili alanına sağladıkları katkıının tespiti hedeflenmektedir. Bu amaçla Gölpararlı Mehmed Selim Efendi'nin hayatı ele alınmış ve eserlerinden şiir zarureti ile kaside şerhi konulu olanları kaynak ve yöntem bakımından incelenmiştir.

Mehmed Selim Efendi, kesin olmamakla birlikte, 1661-1665 yılları arasında İstanbul'da doğmuştur. Kaynaklarda, babasının haricindeki aile fertleri hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. İlk tahsilini, babasından, aldığı tahmin edilmektedir.

İyi bir eğitimden geçmiş olan Mehmed Selim Efendi, 1690-1722 tarihleri arasında III. Ahmed Kütüphanesi'ndeki des-i ammlık görevinin haricinde İstanbul'da farklı medreselerde muhtelif unvanlarla müderris olarak çalışmıştır. Bunun haricinde nişancılık/tuğrakeşlik, mektupçuluk, kadılık ve fetva emniyeti gibi vazifeleri de yerine getirmiştir.

Mehmed Selim Efendi, ikisi şerh olmak üzere beş eser kaleme almış olup bunlardan üçü günümüze ulaşmıştır. Bunlardan biri, Âmilî'nin (ö. 1031/1662) matematik konulu eserinin yüzölçümü bölümünün şerhi diğerleri ise bu çalışmada ayrıntılı olarak incelenecek olan Köprülüzâde Abdullah Paşa (ö. 1148/1735) tarafından Şeyhülislam Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703) için kaleme aldığı kasidenin şerhi ile şiir zarureti içerikli olmaktadır.

Çalışma, giriş kısmı ile müellifin hayatının muhtasaran ele alındığı birinci, eserlerinin muhteva, kaynak ve yöntem yönünden ayrıntılı olarak tanıtıldığı ikinci bölüm ile değerlendirmenin yapıldığı sonuçtan oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gölpararlı Mehmed Selim Efendi, Düreru'l-ferâid ve ğureru'l-ferâid, şiir zarureti, Edirne Vak'ası, III. Ahmed.

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Ü., İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati A. B. D. muratsula@gmail.com

Sources and Methods at the Works of Arabic Language During the Ottoman Period (Gölpazarlı Mehmed Selîm)

Abstract

This article aims to determine the contributions of Ottoman Arabic Language scholars to era Arabic Language and Rhetoric by explaining resources and methods of their works. Therefore, we has been told about life of Gölpazarlı Mehmed Selîm Efendi and discussed his Arabic Language and Rhetoric books in terms of sources and methods.

Mehmed Selîm Efendi was born et the İstanbul. But his date of born, according to information providing by Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi (d. 1156/1743) is 1072/1661 and to Şeyhî Mehmed Efendi (d. 1144/1731) is 1075/1664. The sources haven't gotadequate information about his family except his father. He took his first training from him father between 1072/1662-1080/1670 when he removed from his office, in İstanbul.

He worked as a müderris at the different Ottoman schools between 1091/1680-1134/1722 in İstanbul. The most remarkable in this period of this time is his teaching duty at the Library of Sultan Ahmed III. He has spent more than thirty years as a teacher. In addition to, he made different important task as secretariat of sultan, Nişacılık/tuğra writing/Tuğrakeşlik, Mektupçuluk/postman and Fetva eminliği.

He wrote five books at the different sciences but three of them day to day. Two of them are interpretations, the others are compilations. In this study we have been described two books of them in terms of sources and methods. The first book is a kind of commentary and it is focused the description of the poem written by Köprülüzâde Abdullah Pasha (d. 1148/1735) for his father-in-law Şeyhülislam Fezullah Efendi (d. 1115/1703).

The subject of second book is illegal practices in poetry /zaruratuş-şî'riyye. It consists of different information on this subject compiled from different sources and classified in an original way.

This article consists of introduction, two chapters and conclusion. In the first section have been talk about life of Mehmed Selîm Efendi; in the second section have been introduced all his books and discussed two books in different directions. In the conclusion presented the results obtained in the study.

Keywords: Gölpazarlı Mehmed Selîm, Düreru'l-ferâid ve ğureru'l-fevâid, ez-zarûratuş-şî'riyye, Edirne Vak'ası, III. Ahmed.

Giriş

Yaşayan diller arasında önemli bir yere sahip olan ve ekseriyetle Müslüman toplulukların dili addedilen Arap diline, Kur'an dili olması nedeniyle farklı hassasiyet gösterilerek dilin her yönüyle alakalı araştırma ve incelemeler yapılmıştır. Osmanlı döneminde gerek Anadolu coğrafyasında gerekse diğer ülkelerde yetişen bilginler bu amaca binaen telif, şerh, hâşiye ve talik türü çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmaların gün yüzüne çıkarılması ve Osmanlı âlimlerinin sahaya katkılarının tespit için farklı tür ve hacimlerde ürünler ortaya konmuş ve bu yöndeki çabalar hâlâ devam etmektedir. Bu amaçla gerçekleştirilen araştırmaların çoğu, Arap diline sağlanan katkının tespitine yönelik olduğu göze çarpmaktadır. Ancak bu katkının nasıl gerçekleştirildiğinin belirlenmesi, yazılan eserlerde ne tür materyallerin kullanıldığı, hangi yöntemlerin takip edildiği ve bilgi kaynaklarının neler olduğunun ortaya konması ayrı bir öneme sahiptir.

İşte bu makalede, 18. yüzyıl Osmanlı Anadolu coğrafyası âlimlerinden olup, uzun süre müderrislik görevlerinin yanında farklı önemli vazifeleri de ifa ederek hayatını İstanbul'da idâme ettiren Gölparazlı Mehmed Selim Efendi'nin günümüze ulaşan eserlerinden Şeyhülislam Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703) için kaleme alınan kasidenin şerhi ve şiir zarûreti konulu eserlerinde yer verdiği kaynaklar ile uyguladığı yöntemlerin çözümlenmesi hedeflenmektedir.

Çalışma, giriş kısmının yanı sıra müellifin hayatının ele alındığı birinci, eserlerinin tanıtıldığı ve sözü edilen Arap dili ile şiir zarûreti muhtevalı olanların içerik, kaynak ve yöntem açılarından incelendiği ikinci bölüm ile sonuçtan oluşmaktadır.

1. Hayatı

Kaynaklarda zikredilenler ile kendisinin verdiği bilgilere göre adı Mehmed, mahlası Selim olan müellifin tam künyesi, Mehmed¹ Selim b. Hüseyin b. Abdülhalim şeklindedir.²

- 1 *Hat ve Hattâtân* (Kostantiniyye 1306) isimli eserin yazarı Habîb, müellifin adının Muhammed [محمد] olduğunu şeddeli yazarak belirtmiştir. Bkz. s. 135.
- 2 Şeyhi Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul 1989), 3: 612; Fatîm, *Hâtimetü'l-eşâr: Fatîm Tezkiresi*, haz. Ömer Çiftçi (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, e-kitap), 228; Mustafa Safâî, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, haz. Pervin Çapan (Ankara 2005), 290; Bursalı Mehmed Tahîr, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul 69 :3 ,(1914/1333; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* (İstanbul 55 :3 ,(1311; Şemseddin Samî, *Kamûsu'l-a'lâm* (İstanbul 2614 :4 ,(1311; Mirzazâde Mehmed Sâlim, *Tezkiretü'ş-şu'arâ*, haz. Adnan İnce (Ankara 2005), 405; İsmail Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr li zeyli Zübedeti'l-eşâr*, haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu (Ankara 1998), 163;

Babası Hüseyin Efendi (ö. 1083/1673, Bursa'nın Gölpazar mahalline izafetle Gölbâzârî, son kadılık görevi nedeniyle Bosna Kadısı ve son müderrislik yaptığı medresesine nispetle de Murad Paşa-yı 'Atik Medresesi Müderrisi olarak tanınmaktadır.³

Gerek tezkire ve tabakât türü kaynaklarda gerekse Mehmed Selim Efendi'nin eserlerinde, ilk görev aldığı tarihe kadarki döneme dâir herhangi bir malumat yer almamaktadır. Bunun bir sonucu olmalıdır ki, onun doğumunu, Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1144/1731), babasının Sakız kadılığına atandığı 1072/1661'e;⁴ Mirzazâde Mehmed Sâlim Efendi (ö. 1156/1743) ise, Sakız kadılığından azl edildiği 1075/1664'e⁵ tarihlendirmektedir.

Mehmed Selim Efendi, ilk tahsilini, 1072/1662-1080/1670 tarihleri arasında İstanbul'da ikâmet eden babasından almış olduğu tahmin edilmektedir.

Mehmed Selim Efendi'nin, öğrencilik yıllarından itibaren çalışkan ve başarılı olduğu ve hayatı boyunca da bu özelliğini devam ettirdiği dikkat çekmektedir. Zira henüz on sekiz-on dokuz yaşlarında iken, Muharrem 1091/Şubat 1680 tarihinde Kudüs kadılığı mülâzımı olmuş⁶ ve Kırklı Medresede göreve başlamıştır.⁷ Bu tarihten itibaren otuz yıldan fazla sürdürdüğü müderrislik ile diğer görevleri kronolojik sıraya göre şöyledir:

10 Rebiulevvel 1099/14 Ocak 1688'de Havas Paşa Medresesi'ne,⁸ 29 Ramazan 1106/13 Mayıs 1695'te Enbar Gazi Medresesi'ne,⁹ 23 Rebiulevvel 1107/11 Kasım 1695 tarihinde Cafer Paşa Medresesi'ne¹⁰ atanan¹¹ Mehmed Selim Efendi, aynı tarihte mûsıla-i sahn ile İsmihan Sultan Medresesi'ne,¹² 2 Safer 1110/10 Ağustos 1698'de Sahn-ı Semân müderrisliğine,¹³ 14 Şevval 1112/24 Mart 1701'de Kasım Paşa Medresesi'ne,¹⁴ 11 Cemâziyevvel 1114/3 Ekim 1702'de Hâkâniyye-i Vefâ Medresesi'ne tayin edilmiştir.¹⁵

1114/1702 tarihinden itibaren Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin mektupçuluğunu da yürütürken¹⁶ meydana gelen Edirne Vak'ası (1703) nedeniyle açığa alınan ve medresesi Vardarizâde Şeyhzâde Mehmed Efendi'ye verilmesi¹⁷ nedeniyle bir müddet müderrislikten uzak kalan Mehmed Selim Efendi, Receb 1117/Kasım 1705 tarihinde mûsıla-ı sahn derece-

Sadık Ekrem, *Râmiz ve Âdâb-ı zurâfâsı* (Ankara 1994), 163; Gölpazarlı, *Düreru'l-ferâ'id ve ğureru'l-fevâ'id*, Topkapı Sarayı, Emanet Hazinesi, nr. 1605, 1b; Muhammed Selim b. Hüseyin b. Abdilhalim, *Mevâridü'l-besâir li-ferâ'idü'd-darâir*, thk. Hâzım Said Yunus, (Ürdün 1420/2000), 53; Gölpazarlı Mehmed Selim Efendi, *Şerhu'l-Hulâsa fi'l-hisâb*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 2981, 1b. Sâyinuddin, Ali b. Muhammed b. Muhammed, *el-Mefâhis*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. K4280, 119a; Ankarâvî Mehmed Efendi, *Fetâvây-ı Ankaravî*, Devlet Beyazıt Kütüphanesi, Veliyyüddin Ef., nr. 1472, 482b.

3 Hayatı hakkında geniş bilgi için bkz. Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1: 45-46; Uşşakizâde İbrahim Efendi, *Zeyli Şekâik*, haz. Hans Joachim Kissling (Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1965), 386-387, 397; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3: 69.

4 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 612.

5 Mirzazâde, *Tezkire*, 405.

6 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 612 Mirzazâde, *Tezkire* 405 (Sâlim Efendi, tarihi 1090 olarak vermektedir).

7 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 612; Mirzazâde, *Tezkire*, 405.

8 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 612.

9 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 612.

10 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 612.

11 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 2: 355.

12 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 612.

13 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 613.

14 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 613.

15 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 613.

16 Gölpazarlı, *Düreru'l-ferâ'id*, 1b; Ekrem, *Râmiz*, 163.

17 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 613.

siyle Molla Gürani Medresesi'ne müderris olmuş¹⁸ ve 26 Zilkade 1118/1 Mart 1707'de ikinci defa Sahn medreselerinde göreve başlamıştır.¹⁹

Mehmed Selim Efendi, 10 Safer 1119/13 Mayıs 1707'de Şeyhülislam Yahya Efendi Medresesi'ne,²⁰ 6 Zilkade 1120/17 Ocak 1709 tarihinde Bursa Muradiye Medresesi'nde²¹ müderris olmuştur. Ardından tarihe Lale Devri (1703-1730) olarak geçen dönemde açılan III. Ahmed Kütüphanesi'ne ilk ders-i 'âmm olarak atanmış²² ve Şaban 1134/Mayıs 1722 tarihine kadar bu görevini sürdürmüş ardından da Galata Mevleviyeti'ne getirilmiştir.²³

Uzun süre müderrislik yapmış olan Mehmed Selim Efendi'nin rahle-i tedrisinden sayısız öğrencinin geçtiği düşünülmele birlikte kaynaklarda iki tanesinden bahsedilir. Bunlarda biri Fındıklılı İsmail Efendi'nin (ö. 1322/1904) "*Küberâ-yı fudalâ-yı müderrisinden Mehmed Selim Efendi'den nüseh-i kütüb-i mürettebe ve müdevveneyi okudu*" sözleriyle tanıttığı Bursa âlimlerinden müderris Abdizâde İbrahim Efendi (ö. 1164/1750)²⁴ diğeri ise Şeyhî Mehmed Efendi'nin, "... *İstanbul'a hicret ettikten sonra, 'ulemâ-yı kirâma hizmet ile Mehmed Selim Efendi'nin mûsıla-i sahn medreseleri îâdelerinden ihrâz-ı şeref-i mülâzemet eyleyip ...*"²⁵ cümleleriyle kendisinden bahsettiği ve İstanbul'a geldikten sonra Mehmed Selim Efendi'den mülâzemet aldığı anlaşılan Nişancı Ahmed Paşa Camii imamı Galatalı Mehmed Efendi'dir (ö. 1135/1722).

Mehmed Selim Efendi'nin kadılık görevlerinde de bulunduğunu, tabakât ve tezkire kitaplarında görmekteyiz. O, ilk olarak Şehid Ali Paşa (ö. 1128/1716) tarafından ordu kadılığı görevine²⁶ ikinci olarak, dönemin şeyhülislamı Ebû İshâk İsmail Efendi'nin (1716-1718) girişimleriyle Mevleviyet payesiyle Üsküdar Kadılığı'na atanmış²⁷ ve Rebiulevvel 1130/Şubat 1717 tarihinde bu görevinden azledilmiştir.²⁸ Selim Efendi, ardından sırasıyla Zilkade 1135/Ağustos 1723 yılında Galata,²⁹ Şevval 1137/ Haziran 1725'te Şam³⁰ ve son olarak Recep 1138/Mart 1726 tarihinde Mekke-i Mükerrreme kadılıklarına getirilmiştir.³¹

Vazifelerindeki üstün başarılarından dolayı kendisine tevcih edilen Mekke-i Mükerrreme Kadılığı'na, hastalığı nedeniyle gidememesine rağmen Fetva Eminliği görevini sürdüren Selim Efendi, 11 Zilhicce 1138/ 10 Ağustos 1726 günü 66 yaşında iken vefat etmiş ve Karaca Ahmed Mezarlığı'nda, babasının kabrine yakın bir mevkide, Kâmî Mehmed Efendi'nin (1136/1724) yanına defnedilmiştir.³²

18 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 613.

19 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 613.

20 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 613.

21 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 613. Mirzazâde, atamanın 1122/1710 olduğunu belirtirken (bkz. Mirzazâde, *Tezkire*, 405) Müstakimzâde, yine tarih vermeksizin Yıldırım Han Medresesi'ne (Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i hattâtin* (İstanbul 1928), 404) Râmiz ise Yeşil İmarat Medresesi'ne yapıldığını (Ekrem, Râmiz, 163) belirtmektedir.

22 Mirzazâde, *Tezkire*, 405; Safâyi, *Tezkire*, 290.

23 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 613; Safâyi, *Tezkire*, 290.

24 Fındıklılı İsmet Efendi, *Tekmilâtü'ş-Şekâik*, *Tekmilâtü'ş-Şakâik fi hakkı ehli'l-hakâik*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul 1989), 161-192.

25 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 543.

26 Müstakimzâde, *Tuhfe*, 404.

27 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 535-537, 613. Mirzazâde'ye göre yazar, bu göreve 1128/1716 tarihinde atanmıştır (Mirzazâde, *Tezkire*, 405).

28 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 613.

29 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 544-545.

30 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 613.

31 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 614.

32 Şeyhî, *Vakâyi'u'l-fuzalâ*, 3: 614; Fatin, *Hatime*, 202; Ekrem, Râmiz, 163; Belîğ, *Nuhbe*, 163; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3: 69.

2. Eserleri

Mehmed Selim Efendi, şiir, gramer, belâgat, geometri ve tarih alanlarında; ikisi şerh olmak üzere beş eser kaleme almıştır. Ancak bunlardan üçü günümüze ulaşmıştır. Bu eserleri şunlardır:

1- Bahru'z-zehhâr ve'z-zarrâr

Mirzazâde'nin, "husûsan fenn-i edebiyatta **Bahr-ı zehhâr ve zarrâr** nâmıyla müsemmâ olan fenn-i nahvde mecmu'a-i latâifi 'âmme-i cihâna nâfi' bir tuhfe-i yâdigârdır."³³ sözleriyle tanıttığı bu eser, dil ve edebiyat içerikli bir çalışmadır. Kütüphane kayıtlarında her hangi bir nüshası tespit edilememiştir.

2- Târihu fethi İstanbul/ Târih-i feth-i İstanbul

Yalnızca Bursalı Mehmed Tâhir'in zikrettiği bu eser, İstanbul'un fethini konu aldığı anlaşılmaktadır. Arapça veya Türkçe olarak kaleme alınmış olduğu düşünülen bu eserin günümüze ulaştığı konusunda herhangi bir malumata rastlanmadığı gibi kütüphane kayıtlarında da tespit edilememiştir.

3- Şerhu'l-Hulâsa fi'l-hisâb

Bahâüddin Muhammed b. Hüseyin el-Hârisî el-Âmilî'nin (ö. 1031/1622) matematik konulu eserinin misâhe/yüzölçümü ve geometri bölümleri üzerine yapmış olduğu şerhtir. Müellif, bu çalışmasına eserde zikredilen tarihe göre³⁴ Enderun Kütüphanesi'nde müderris iken, 1133 tarihinde, başlamış ve aynı yılın Receb ayında tamamlamıştır.³⁵

Tuğrakeş/nişancılık görevinden iyi bir hattat olduğu anlaşılan Mehmed Selim Efendi, kitap istinsah işiyle de meşgul olmuştur. O, Bursa Muradiye Medresesi'nde müderris iken talik hattıyla Sâyinuddin Ali b. Muhammed b. Muhammed'in (1098/1687) tasavvufi-felsefesi konulu *el-Mefâhis*'i³⁶ ile 10 Safer 1119/13 Mayıs 1707 tarihinde başlayıp aynı yılın Rebiulevvel ayının başlarında tamamladığı Şeyhülislam Mehmed Efendi Ankaravî'nin (ö. 828/1425) *Fetâvâ-yı Ankaravî'sini*³⁷ istinsah etmiştir.

4- Düreru'l-ferâid ve ğureru'l-fevâid

a) Muhtevası

Mehmed Selim Efendi, bu eserini, mûsıla-i Süleymaniye derecesiyle Hâkâniye-i Vefâ Medresesi'ne atandıktan sonra 25 Şevval 1702 Pazartesi günü yazmaya başlamış ve aynı yılın 21 Cemaziyelevvel Pazartesi tarihinde tamamlamıştır.³⁸ Eserin muhtevasını, Köprülüzâde Abdullah Paşa'nın (ö. 1148/1735), kayınbabası Erzurumlu Feyzullah Efendi (1115/1703) için kaleme aldığı kasidenin şerhi oluşturmaktadır

33 Mirzazâde, *Tezkire*, 406.

34 *Şerhu'l-Hulâsa fi'l-hisab*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 2981, 2a.

35 Eserin Nuruosmaniye Ktp., nr. 2981 ile Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Revan Köşkü, nr. 1721/2'de iki nüshası bulunmaktadır.

36 Eserin, müellif tarafından olan nüshası Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. K4280'de diğer nüshalarından biri Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 626'da, diğeri Esad Efendi, nr. 1731 üçüncüsü ise Şehid Ali Paşa, nr. 1411'de kayıtlıdır.

37 Eserin tespit edilebilen tek nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi, nr. 1472'de kayıtlıdır.

38 Gölpazarlı, *Düreru'l-ferâid*, 2b.

b) Kaynakları

Mehmed Selim Efendi, *Dürru'l-ferâid*'i hazırlarken kullandığı kaynak eserlerin seçiminde, alanında birinci derecede olanlardan olmasına özen göstermiştir. Zira müellifin mürâcaat kaynakları arasında Arap dili grameri ile ilgili elimizdeki birincil kaynak olan Sibeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitabı*'nın yanında günümüzde dahi sıkça kullanılan sözlüklerden Firûzâbâdî'nin (ö. 817/1415) *el-Kâmûsu'l-muhîf*'i de yer almaktadır.

Müellif, kelimelerin sözlük anlamları için kullandığı (yirmi dört yerde eserin ismini verdiği) Firûzâbâdî'nin *el-Kâmûsu'l-muhîf*'i birinci, Cevherî'nin (ö. 393/1003) *Tâcu'l-lüğa'sı* (yirmi yerde ismi geçmektedir) ikinci, Feyyûmî'nin (ö. 770/1368) *el-Mısbâhu'l-münir*'i ise üçüncü sırada gelmektedir. Bunun yanında kelimelerin mecâzi manaları için, alanın ilk çalışması kabul edilen, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Esâsü'l-belâğa'sından* bolca yararlanan Selim Efendi, bunların haricinde adlarını zikretmedikleri de dâhil olmak üzere, istifade ettiği eserler şunlardır:

İbn Abbas'ın (ö. 68/688) *Tefsir*'i, İbn Cinnî'nin (ö. 391/1002) *el-Muhteseb*'i, Se'âlibî'nin (ö. 429/1037) *Fikhu'l-lüğa'sı*, Meydânî'nin (ö. 539/1144) *Mecma'u'l-emsâl*'i, Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhu'l-'ulûm'u*, İbn Ya'îş'in (ö. 643/1245) *Şerhu'l-Müfassa*lı, Ebû Ali Muzaffer el-Alevî'nin (ö. 656/1258) *Nazratü'l-iğrid*'i, İbn Malik'in (ö. 672/1274) *Teshilü'l-fevâid*'i, Şerif er-Radî'nin (ö. 686/1287) *Şerhu'l-Kâfiye*'si ile İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Evdahu'l-mesâlik*'i.

Mehmed Selim Efendi, metni işlerken konuyla ilgili farklı görüşlere yer vermiş böylece konunun bilgi bakımından zenginleşmesini sağlamıştır. Bu amaçla müellifin, çalışmasında görüşlerini zikrettiği şahıslar kronolojik sıraya göre şunlardır:

İbn Mesûd (ö. 32/653), İbn Abbas (ö. 68/688), Ebû Amr b. el-'Alâ' (ö. 154/771), Hamza el-Küfî (ö. 156/773), Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (ö. 170/786), Ahfeşu'l-ekber (ö. 177/793), Sibeveyhi (ö. 180/796), Kisaî (ö. 198/805), Ebû Zekeriyya el-Ferrâ (ö. 207/822), Ebu'l-Hasan el-Lihyânî (ö. 207/822), Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824), Ahfeşu'l-evsat (ö. 215/830), Asma'î (ö. 216/831), İbnü'l-Arâbî (ö. 231/846), Ebû Temmâm et-Taî (ö. 231/846), Ebû Muhammed et-Tevvezî (ö. 233/847), Ebu'l-'Ameysel (ö. 240/855), İbnü's-Sikkî (ö. 244/858), Salih b. İshak el-Curmî (ö. 255/840), Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Müberrid (ö. 285/898), Ebû İshak ez-Zeccâc (ö. 311/923), İbn Dürüsteveyh (ö. 347/957), Ebû Sa'îd es-Sirâfî (ö. 367/979), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), Cevherî (ö. 393/1003), İbn Cinnî (ö. 393/1003), Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053), Hatib et-Tebrizî (ö. 502/1109), Zemahşerî (ö. 538/1144), İbn Hişâm el-Lahmî (ö. 577/1181), Ebû Musa el-Cezûlî (ö. 607/1210), İbnü'd-Dâî (ö. 680/1281), İbn Harûf en-Nahvî (ö. 609/1213), Nâsiruddîn el-Mutarrizî (ö. 610/1213), Ebu'l-Bekâ el-'Ukberî (ö. 616/1219), Ebû Yakub es-Sekkâkî (ö. 626/1229), Ebû'l-Fadl et-Tiflîsî (ö. 629/1232), İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249), Cemâleddîn İbn 'Amrûn en-Nahvî (ö. 649/1252), Ebû Ali Muzaffer el-'Alevî (ö. 656/1258), Kasım el-Endelüsî (ö. 661/1263), İbn 'Ufûr (ö. 669/1271), Şerif er-Radî (ö. 686/1287), Hatib el-Kazvîni (ö. 739/1337), Ebû Ali eş-Şevvîn (ö. 745/1247), İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360), İbn Malik el-Endelüsî (ö. 762/1247), Teftâzânî (ö. 793/1390), Firûzâbâdî (ö. 817/1415), İbn Hucce el-Hamevî (ö. 837/1433) ve Şeyhülislam Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703).

Eserde şairlerine yer verdiği şâirlerin hayatları incelendiğinde, bunların, Câhiliyye döneminden hicrî VIII. asrın son çeyreğine kadar uzanan tarih diliminde yer aldıkları görülmektedir. Bunları aşağıdaki şekilde gruplandırmak mümkündür:

Cahiliyye döneminde vefat edenler: Madâd b. Amr el-Curhumî (ö. ?), Müseyyib b.

'Ales (ö. ?), Müzerrid b. Dırar ez-Zübânî (ö. ?), Sa'd b. Malik el-Bekrî (ö. ?), Abd b. Kays el-Burcumî (ö. ?).

Hicretten önce vefat edenler: Mühelhil b. Rebî'a (ö. 100/525), Teebbeta Şerren (ö. 80/540), İmruülkays (ö. 80/544), Tarafa b. el-'Abd (ö. 60/563), Lakit b. Zurâre (ö. 53/571), Mürakkışu'l-asgar (ö. 50/570), Hâtim et-Tâî (ö. 46/578), Câbir b. Huneyy el-Tağlibî (ö. 40/560), Adî b. Zeyd el-'İbâdî (ö. 35/590), Burc b. Müshir et-Tâî (ö. 30/595), 'Alkametü'l-Fahl (ö. 20/603), Zühayr b. Ebî Sülmâ (ö. 13/609), Muhammed b. Ka'b el-Ganevî (ö. 10/612), Nâbig ez-Zübyanî (ö. 18/604), Evs b. Hacer (ö. 2/622).

Hicretten sonra vefat edenler: İbn Ebî's-Salt (ö. 5/626), Aşâ (ö. 7/609), Abdullah b. Revâha (ö. 8/629), Düreyd b. es-Simme (ö. 8/630), Âmir b. Tufeyl (ö. 11/632), Ebû Hiraş el-Hüzeli (ö. 15/636), Rabî'a b. Makrûm ed-Dabbî (ö. 16/637), Abbas b. Mirdâs es-Sülemî (ö. 18/639), Amr b. Ma'dikerib (ö. 21/642), Ka'b b. Zühayr (ö. 26/645), Ebû Züeyb el-Hüzeli (ö. 27/648), Ebu't-Tamahhan el-Kayniyy (ö. 30/650), Mütemmim b. Nüveyre (ö. 30/650), Nâfî' b. el-Esved el-Kindî (ö. 37/657), Lebîd b. Rabî'a el-'Amirî (ö. 41/661), Hutay'e (ö. 45/665), Nehşel b. Harî (ö. 45/665), Zibrikân b. el-Bedr (ö. 45/665), Nâbiga el-Ca'dî (ö. 50/670), Hassan b. Sabit (ö. 54/647), Süveyd b. Ebî Kâhil el-Yeşkürî (ö. 60/683), Sühaym b. Rüseyl (ö. 60/680), Ali b. Ebî Tâlib (ö. 61/680), Ma'n b. Evs (ö. 64/684), Kays b. el-Mülevvîh (ö. 68/688), Abdullah b. ez-Zübeyr (ö. 75/695), Cemil b. Abdillâh el-Uzrî (ö. Büseyne) (ö. 80-2/701), 'Accâc, Abdullah b. Rû'be (ö. 90/708), Ebû Cendel er-Ra'î (ö. 90/709), Adî b. er-Rikâ' (ö. 95/714), Fadl b. el-Abbâs b. Atebe (ö. 95/714), Merrâr b. el-Munkız el-'Adevî (ö. 100/718), Ziyadu'l-acem (ö. 100/718), Ebû Sa'îd Umeyr b. Şüeyym el-Kutamî (ö. 101/719), Abdurrahman b. Hassân (ö. 104/722), Ahvas el-Ensârî (ö. 105/723), Küseyyir Azze (ö. 105/723), Yezid b. el-Hakem es-Sekafî (ö. 105/723), Cerîr (ö. 110/728), Ferazdak (ö. 110/729), Sa'd b. Nâşib el-Mâzinî (ö. 110/728), Zü'r-Rumme (ö. 117/735), Abdullah b. Amr el-'Arcî (ö. 120/738), Tırimmâh b. Hakîm (ö. 125/743), Halid b. Abdillâh el-Kasrî (ö. 126/743), Kümeyt el-Esedî (ö. 126/744), Abdullah b. ed-Dümeyne el-Has'amî (ö. 130/747), Ebû'n-Necm el-İclî (ö. 130/747), Ru'be b. el-Accâc (ö. 145/762), İbn Meyyâde (ö. 149/766), İbn De'b el-Leysi (ö. 171/876), Ebû'l-'Atâ es-Sindî (ö. 180/796), Ebû Hayye en-Numeyrî (ö. 183/800), Abdülmelik el-Hârisî (ö. 190/805), Ebû'l-Velîd el-Harisî (ö. 190/805), Abbas b. el-Ahnef (ö. 192/808), Ebû Nüvâs (ö. 198/814), Ebû'l-Hasan el-Lihyanî (ö. 207/822), Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824), Fak'asî: Muhammed b. Abdülmelik el-Esedî (ö. 210/825), Ebu'l-'Atâhiyye (ö. 210/826), Asma'î (ö. 216/831), İbn Vuheyb (ö. 225/840), İbnü'l-'Arâbî (ö. 231/845), Arîbu'l- Me'mûniyye (ö. 277/890), İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896), Velid b. Ubeyd el-Buhturî (ö. 284/898), Ebu'l-Abbas Ahme er-Râzi-Billâh (ö. 329/941), Ebu't-Tayyib el-Mütenebbi (ö. 354/965), Bedî'uzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008), Ebû'l-'Alâ el-Ma'arrî (ö. 449/1057), Ebû Muhammed b. el-Cübeyr (ö. 518/1124), Abdulcelil b. Vehbûn (ö. 539/1139), Nâsihuddîn el-Errecânî (ö. 544/1149), Reşidüddîn el-Vatvat (ö. 573/1177), İbnü'l-Fârid (ö. 632/1235), Süleyman b. Abdülmecid el-'Acemî (ö. 656/1258), Ebû Abdillâh el-Büsîrî (ö. 696/1296) ve Burhaneddîn el-Kîrâtî (ö. 781/1379) ile vefat tarihi belli olmayanlardan Ba'îs b. el-Hureys, Cez' b. Riyâh el-Bâhilî, Cündüb b. Ammâr, Ebû Kebîr el-Hüzeli, Eclah b. Kâsîd ed-Dabâbî, Enes b. el-Abbâs b. Mirdâs el-Sülemî, Fîrâs b. Rebî' b. Dubay' el-Fezârî, Gayalân b. Şucâ' en-Nehşeli, Gâvî b. Zâlim, Halid b. Zühayr el-Hüzeli, İkal b. Hişâm, Katade b. Müslime el-Hanefî, Kays b. 'Ayzâre el-Hüzeli, Leylâ, Mücâşî'î, Osman b. Lebîd el-Uzrî, Reşîd b. Rumejd el-'Anzî, Şemir b. Amr el-Hanefî, Ebû Cündeb el-Hüzeli ve Emevi şairlerinden Ukayşir el-Esedî.

c) Yöntemi

1- Şerh Yöntemi

Şerh türü çalışmaların başlangıcı konusunda kesin bir tarih belirlemek mümkün değildir. Sadece yazılı metinlere münhasır bir eylem olmadığı düşünüldüğünde insanlık tarihi kadar eski olduğu kabul edilebilen bu tür şerh faaliyetlerin İslâmî bilimler için ilk örneklerinin hayata dair birçok meselede kendisine mürâcaat edilen Hz. Peygamber ile başladığı söylenebilir. Ancak bilginin sistemleşmesinden sonra bu tür faaliyetlerin yazılı olarak devamında kimi eserlerin yoğun bilgi ile telif edilmesinin yanında öğretim üsûlünün de önemli payı olduğu söylenebilir. Bu konuya değinen Katip Çelebi (ö. 1067/1657), bunun nedenlerini şöyle özetler:

-Yazarın edebî yeteneği ve zihin yapısının güçlü olması nedeniyle, zihnindeki bilgileri çok özlü sözlerle ortaya koyması ve bu sözlerin istenilene delâleti, müellifçe yeterli görülmesine karşılık bu ibarelerin bilgi düzeyine erişmemiş olanların, bunları anlatmakta zorlanmaları.

- Metnin açıklığı düşünülerek bazı fasıllarda ve örneklerde daraltma yapılması ve bazı meselelerin sebepleri üzerinde durulmamasına karşılık şârihin, ihmal edilen bu fasılları zikretme lüzümünü görmesi ve bilgilerdeki daralmayı gidermeye çalışması.

- Şârih tarafından eserde te'vil içeren ifâdelerin haricinde unutma, hafız veya tekrar gibi hataların tespit edilmesi ve bundan hareketle müellifin maksudını ve hedeflediği anlamı açıklamaya gayret etmesi ve bunları telâfi etme yoluna gitmesi.³⁹

Kâtib Çelebi'nin altını çizdiği sebepler, genel geçer nedenler olarak algılanabilir. Burada üzerinde durulması gereken ve daha özel bir nedenselliği yansıtan durum ise, Osmanlı âlimlerini bu tür çalışmalara iten düşüncenin, Arapçanın, o günkü eğitim sistemindeki fonksiyonu olmalıdır. Zira eğitim dili Türkçe olan bu sistemde düşüncelerin Arapça olarak ifâde edilmesi ya da günlük hayatta kullanması gibi pratiğe yönelik hedefler yer almamış aksine temel amaç, Arapça yazılmış eserlerin anlaşılması olmuştur. Bundan hareketle yukarıda Kâtib Çelebi'nin şerh nedenlerini sayarken aynı zamanda üzerinde şerh çalışma/larının gerçekleştiği eser/lerin özelliğinin de altını çizdiği niteliğe sahip çalışmaları öğrencinin anlayacağı basitliğe veya açıklığa kavuşturmak, aynı konuda yeni bir eser kaleme almaktan daha öncelikli amaç hâline gelmiştir, denebilir. Burada bazı müelliflerin, şerhi zorunlu kılacak eserler kaleme almalarının nedenlerini tahkik etmenin, sahaya dair önemli bir boşluğu dolduracağını ve böylece şerh türü çalışmalarda yukarıda işaret edilen sebeplerin hâricindeki sâiklerin neler olduğu hususunda daha doğru bilgiye ulaşılabileceğini sağlayacaktır.

Bir dönemdeki eserlerin ekseriyetinin, şerh veya diğer türlerden olması o tarihi süreçte bilginin durağanlaştığı anlamına gelmemelidir. Zira bir şârihin, her hangi bir eseri şerh edebilmesi, bilgi yönünden asgarî olarak, ilgili eserin müellifi ile aynı düzeyde olmasını, yani eserin yazıldığı dönemin fikir yapısını bilmesini, dolayısıyla o dönemin bilgi kodlarını çözümlenecek donanıma sahip olmasını zorunlu kılar. Şerh, hâşiye veya talik nev'inden çalışmalar, ilgili eserin müellifi tarafından görülen eksikleri gidermek amacıyla matuf olabileceği gibi özel bir istek doğrultusunda kitabın yazarı veya bir başkası tarafından da kaleme alınmış olabilir.⁴⁰

39 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul: MEB, 1941), 1: 37.

40 Bu konuda yeterli bilgi için bazı kitapların mukaddimelerine müracaat etmek yeterli olacaktır.

Şerh türü çalışmalarda bir konunun açıklanması, eserin ilk bölümlerinde detaylı yapılırken, ilerleyen kısımlarda daha kısa hatta özet halinde olması, benzer konuların tekrarı durumunda, geçmişe atıfta bulunularak sorunun haline çalışılması yöntemiyle açıklanabilir.

Şerh çalışmalarında takip edilen yöntem, eserin içeriğine, hitap ettiği şahıs veya kitleye göre farklılık göstermekle birlikte genel hatlarıyla aralarında önemli benzerliklerin bulunduğu bilinen bir husustur.

İslâmi bilimler alanında gerçekleştirilen bu tür çalışmalar, umûmen benzer amaçlarla gerçekleştirildiği için benzer özellikleri taşıdıkları kolayca fark edilmektedir.

Mehmed Selim Efendi'nin söz konusu kitabı tetkik edildiğinde, klasik şerh anlayışını yansıttığını; yani kelimenin sözlük anlamı, bu anlamlardan metne uygun olanın tercihi, lafızların gramer açısından değerlendirilmesi, beytin genel manasının verilmesi, ardından beyitte yer verilen belâgat konularının zikredilmesi şeklinde özetlenebilecek temel kuralların uygulamasından ibâret olduğu söylenebilir. Bu genel özelliklerin dışında eserdeki şerh metodunun ayrıntılarıyla ilgili şunlar da söylenebilir.

Yazar, geçmiş benzer konulara ⁴³ وقد عرفت كل واحد منها فيما سبق , ⁴² وقد سبق نظيره , ⁴¹ وقد أشرنا إليه , ⁴⁴ وقد ذكرناه gibi ifadelerle atıfta bulunarak konu tekrarından kaçınmaya önem vermiştir. Buna ek olarak daha sonra açıklamayı planladığı konuya ise ⁴⁵ وسيأتي الكلام عليها cümlesiyle dikkat çekmiştir.

Beyitteki bir kelimenin, önce sözlük manasını âyet, şiir, az da olsa hadîs ve emsâl ile delillendirerek izahına çalışmış, ardından ilgili kelimenin gramer bakımından cümledeki görevini belirtmiştir. Bu açıklamaları yaparken, kullandığı delillerde anlamı kapalı sözcükler var ise bunları da kimi zaman aynı yöntemle izâh etmiştir. Açıklanan bir kelime, ikinci bir defa geçiyor ise, konuyla ilgili önceki bilgilere ⁴⁶ وقد مر الكلام , ⁴⁷ وقد بيناه , ⁴⁸ وقد مر الكلام veya ⁴⁹ وقد سبق نظيره cümleleriyle yönlendirmiştir.

Müellif, çalışmasında bazen konular üzerinde kendi görüşünü belirtmiştir. Bu çerçevede beyan edilen fikrin tutarlı olmadığını ⁵⁰ ليس بصحيح cümlesiyle değerlendirirken açıklanan anlamlardan içeriğe uygun olanına vurgu yapmayı da ihmal etmemiştir.⁵¹

Sözlük, gramer ve bedi sanatları bakımından izah edilen beyitten anlaşılması gereken anlam, birkaç cümle halinde de olsa ⁵² معنى البيت , ⁵³ حاصل معنى البيت ve ⁵⁴ المعنى gibi kelime ve ifadelerden sonra özet olarak verilmiştir.

Yazar, cümle bilgisinin yanında bazı kelimelerin ilâh aşamalarına değinerek lafızların sarfi yapılarını kimi zaman ele almıştır.⁵⁵

41 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 31a, 49a, 57b.

42 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 26a.

43 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 35a.

44 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 21a, 54b, 78a.

45 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 19a.

46 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 71a.

47 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 73b.

48 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 50a.

49 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 26b.

50 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 29a, 36b.

51 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 49a, 74a.

52 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 11b, 16a, 48b.

53 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 41b.

54 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 62a-b, 63b, 76b.

55 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 55b, 70b.

Mehmed Selim Efendi, metinde geçen meânî ve beyan terimleri ile bedî' sanatlarının tanımlarını vermiş⁵⁶ buna bağlı olarak belâğat ilmi bakımından şiirde hoş karşılanamayacak uygulamalara da işaret etmiştir.⁵⁷

Bilginin kaynağını, genellikle müellifin ya da eserin adını zikrederek belirtmeyi prensip edinen yazar, bir iki yerde müellif adı zikretmeden ... صاحب kelimesiyle bilginin kaynağını belirtmiştir.⁵⁸ Buna ilaveten, bir konudaki farklı görüşleri veya farklı uygulamaları da zikretmeye önem vermiştir.⁵⁹

Tefsirle ilgili konuları ele alırken İbn Abbas'ın⁶⁰ tefsiri ile Zemahşeri'nin *Keşşâf*'ını⁶¹ kaynak olarak kullanmıştır.

Kaynaklardan aktarmış olduğu bilginin özet olduğunu, paragrafın sonunda ملخصا kelimesiyle⁶² ve aktarılan metnin sona erdiğini انتهى fiili⁶³ ile belirten Mehmed Selim Efendi, üzerinde düşünülmesi gerektiğini inandığı mevzulara ise تأمل⁶⁴ veya تدبر⁶⁵ emir kipleriyle dikkat çekmiştir.

Bir konuda görüş, bilgi ya da yorumun kime ait olduğu belli değil ise bunu ya gruplara işaret eden⁶⁹ الجمهور⁶⁸, محققون⁶⁷, بعضهم⁶⁶, جماعة⁶⁶ ve أهل الحجاز⁷⁰ gibi ifadelerle veya بصريون⁷¹ ve كوفيون⁷² gibi ekol isimleri ile ya da بعض علماء البديع⁷³ şeklinde bilim adına izafe ederek belirtmiştir.

Günümüz araştırmalarında üzerinde durulan ve bir konudaki değişikliğin tarihi seyri- ni takipte önemli yeri olan kaynakların kronolojik sıraya göre kullanımı açısından *Dürru'l-fevâid*'i incelediğimizde, müellifin, Cevherî'den önce Firûzâbâdî'yi zikretmesi,⁷⁴ döneminde bu konuya gerekli ihtimamın gösterilmediğine işaret etmektedir. Müellif, herhangi bir beyti açıklarken istisnalar dışında,⁷⁵ konuya uygun başlıklara yer vermemiştir.

2- İstîşâd Yöntemi

Başlangıçtan günümüze kadar İslami bilimler alanındaki yazılı ve sözlü açıklamalarda âyet, şiir, hadîs ve emsal istîşâd amacıyla başvuru kaynaklardır. Kur'an'ı Kerim, metnin mevsûkiyeti hususunda hiçbir tereddüdün bulunmaması ve Câhiliyye toplumunun dil yapısının özelliklerini en iyi yansıtmaya yönüyle kendisine en çok mürâcaat edilen kaynak olacağı akla gelmektedir. Ancak bu konuda Arap dili ekollerinin âyetlere karşı tutumları

56 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 13b, 21a, 27a, 40a-b, 50a, 53a, 56a, 57b.

57 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 69b.

58 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 9a, 22a.

59 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 4b.

60 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 41b.

61 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 20b, 39a, 55a, 58a, 61a.

62 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 63b.

63 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 5a, 7a, 17a, 20b, 22a, 26a, 32a, 38b, 39a, 40b, 43a, 44b, 48b, 50b, 53b, 57b, 61a, 61b, 64b, 65b, 67b, 73b, 74b.

64 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 11b, 20b, 28b, 44a, 51a, 57b, 60b, 62b, 68b.

65 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 78a.

66 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 8a, 17a, 20a.

67 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 6b, 7b, 8a, 14a (kâilî bilinmeyen şiir için kullanılmıştır), 21a, 27b, 41a, 53b, 55a, 57a.

68 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 10a.

69 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 29b, 32b, 42a.

70 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 37b, 44b, 55b.

71 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 30a.

72 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 6b, 46a.

73 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 52b.

74 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 45a, 50b.

75 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 48b, 55b.

farklılık göstermektedir. Kûfeliler, Basralılara göre âyetlerin te'viline gitmeden zahiri ile işlem yaparken diğerleri, istişhâdın en önemli kaynağı olduğuna kâni olmalarına rağmen âyetleri değil de kıyas yöntemini ve belirledikleri kuralları daha fazla kullanmayı prensip edinmişlerdir.⁷⁶ Bu anlayış, asırlar boyu hâkim olmuş ve ele alınan eserlerde takip edilen yöntemlerde etkisini hep hissettirmiştir.

Nitekim *Dürru'l-ferâ'id*'de, Mehmed Selim Efendi'nin de aynı hassasiyetle hareket ettiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Zira yazar, eserinde, bu dört istişhâd türünden iki yüz otuz iki beyte, yüz altmış altı âyete, altmış bir hadise ve altı mesele yer vermiştir.

Cahiliye döneminden itibaren Arap milleti nezdinde şiirin önemi bilinen bir gerçektir. Çünkü şiir, İbn Reşik'in (ö. 456/1064) işaret ettiği gibi, onların divani, tarihlerinin ve İslâm öncesi yaşantılarının sicilleri olması nedeniyle ezberledikleri, rivâyet ettikleri ve hatta birbirlerine üstünlük vesilesi olarak gördükleri temel delillerin en önemlilerinden- di.⁷⁷ Bu nedenledir ki, Arap dilinin kuralları belirlenirken, nahiv âlimlerinin kabul ettikleri menba, ekollerin benimsedikleri ilkeler nedeniyle kullandıkları şevâhidin farklılığına rağmen, şiir idi. Zira onlar, şiiri, kuralların tesisi ile hükümlerin tesbitinde temel dayanaklardan birinci kaynak olarak görmüşlerdir. Bu amaçla nahiv bilginleri, istişhâdın kaynağının güvenilirliğini sağlamak için şiiri ile istişhâd edilecek kişi ile yaşadığı dönemine, çevresine ve şiirine taalluk eden birtakım şartlar belirlemişlerdir. Bu tür kuralların belirlenmesinde, Arap toplumunun yabancı unsurlarla bir arada yaşamaya başlamalarından sonra dillerinde görülen lahnın önemli bir payı bulunmaktadır. Bu nedenle âlimler, şâirleri, yaşadıkları dönemlere göre; Câhiliyyûn, Muhadramûn, İslâmiyyûn ve Müvelledûn/Muhdesûn şeklinde dört grupta ele almışlardır. Son tabakanın şiiriyle kesinlikle istişhâd edilemeyeceği⁷⁸ ve şiiriyle delil getirilen en son kişi de, genel kabule göre hicri 176 tarihinde vefat eden İbrahim b. Herme'dir.⁷⁹

Bu zaviyeden Mehmed Selim Efendi'nin çalışmasında şiirlerine yer verdiği şâirler incelendiğinde onları h. II-XIV. asırlar arasında yaşayanlardan oluştuğu görülmektedir. Bu şâir şunlardır:

Ebû'l-'Atâ es-Sindî (ö. 180/796), Ebû Hayye en-Numeyrî (ö. 183/800), Ebû'l-Velid Abdülmelik el-Hârisî (ö. 190/805), Abbas b. el-Ahnef (ö. 192/808), Ebû Nüvâs (ö. 198/814), Ebû'l-Hasan el-Lihyânî (ö. 207/822), Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824), Fak'asî: Muhammed b. Abdilmelik el-Esedî (ö. 210/825), Ebu'l-'Atâhiye (ö. 210/826), Asma'î (ö. 216/831), İbn Vuheyb (ö. 225/840), İbnü'l-'Arâbi (ö. 231/845), Arîbu'l- Me'mûniyye (ö. 277/890), İbnu'r-Rûmî (ö. 283/896), İbn Meyyâde (ö. 149/766), Velid b. 'Ubeyd el-Buhturî (ö. 284/899), Râzibillâh (ö. 329/941), Ebu't-Tayyib el-Mütenebbi (ö. 354/965), Bed'uzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008), Ebû'l-'Alâ el-Ma'arri (ö. 449/1057), Ebû Muhammed b. el-Cubeyr (ö. 518/1124), Abdulcelil b. Vehbûn (ö. 539/1139), Nâsihuddîn el-Errecânî (ö. 544/1149), Reşidüddin Vatvat (ö. 573/1177), İbnü'l-Fârid (ö. 632/1235), Süleyman b. Abdülmecid el- 'Acemî (ö. 656/1258), Ebû Abdullah el-Bûsirî (ö. 696/1296), Burhaneddin el-Kirâtî (ö. 781/1379).

76 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir* (Muhakkikin notu, I. Kısım I. Fasıl), 29.

77 Ebû Ali el-Hasan b. Reşik el-Kayrevânî, *el-'Umde fi mehâsini's-şî'ri ve âdâbih ve nakdih*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Suriye 1401/1981), 1: 19-30.

78 Abdülkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edebe ve lübbü lübbâbi lisâni'l-Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire 1418/1997), 1: 5-6.

79 Celaleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İktirâh fi 'ilmi usûli'n-Nahv*, şrh. Mahmud Süleyman Yakut (Daru'l-Marifeti'l-câmiyye, 1426/2006), 38; Bağdâdî, *Hizânetü'l-edebe*, 1: 8. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Reşit Özbalkıç, *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü* (İzmir 57-48 ,2006).

Şiirle istişhâdda yazarın uyguladığı yöntemler şöylece özetlenebilir:

Hiçbir şiirin bahrinin belirtilmemiş olmasının yanında başvurulan kaynağa sadık kalarak konuyla ilgili zikredilen delil üzerinde tasarrufta bulunulmadan şiiri olduğu şekliyle vermiştir. Bunun sonucu olarak yazar, mürâcaat kaynağında şâiriyle zikredilen şiirleri aynı şekilde verirken kâilleri belirtilmemiş olanları ise ⁸² قال الشاعر, ⁸¹ قول الآخر veya ⁸⁰ قال ⁸³ ifâdeleri ile ya da inşâd edene isnâd ederek ⁸⁴ ... وأنشد cümlesi ile aktarmıştır. Bazen de ⁸⁵ قال الشاعر'ın uyandıracağı belirsizliği veya şüpheyi gidermek amacıyla "otoriter âlimler tarafından kullanılan şâhidlerindendir"⁸⁵ şeklinde değerlendirmede bulunması ise güvenilir bilgiye verdiği önemin mühim bir işareti kabûl edilebilir.

Bazı yerlerde beytin sadece bir mısrasının delil olarak kullanmış olmasıdır. Mesela, geçişliliğini harf-i cerle sağlayan fillerden hangisinin tercih edilmesi gerektiğine, beytin sadece ⁸⁶ وبات على النار الندى والملح ⁸⁷ ve ⁸⁸ ولقد أمر على اللثيم يسبني acûz bölümünü⁸⁹ zikretmiştir.

Selîm Efendi'nin istişhâdda başvurduğu kaynaklardan biride Kur'ânı Kerim'dir. Yazar'ın sayı bakımından ikinci sıradaki âyetlere de, diğerleri gibi, farklı amaçlar için yer verdiği anlaşılmaktadır. Zira o, ﴿إِنِّي وَجِئْتُ وَجِيئِي﴾⁹⁰, ﴿وَأَسْلَمْتُ مَعَ سَلِيمَانَ﴾⁹¹ ve ⁹² ﴿أَرْزَقَتِ الْآرْزَقَةَ﴾⁹³ âyetlerini, tecnis-i muğayire örnek vererek bedî alanında; aslında merfû olması gereken bir fiilin hafiflik amacıyla sâkin okunabileceğine Ebû Amr'ın (ö. 444/1053) ﴿يَأْمُرُكُمْ﴾⁹⁴ şeklindeki kırâatını delil göstererek gramer ve İbn Mesûd'un (ö. 32/652) ﴿وَيَذَرُكَ وَالْآهَتَكَ﴾⁹⁵ okuyuşuna⁹⁵ müracaat etmek suretiyle de morfoloji konusunda kullanmıştır.

Gölpazarlı'nın, hadisle istişhâd yöntemini incelediğimizde, onun bu hususta âyet ve şiire göre daha temkinli davrandığını görmekteyiz. Metindeki şâhid çeşitliliği ile ilgili rakamsal bilgiler (eserde toplam dokuz hadîse yer vermiştir) hadîsin delil olarak kullanımının diğerlerine nispetle daha az olduğunu ispatlar mahiyettedir. Selîm Efendi kitabında. Hadîsin, istişhâd alanında beklenen yeri elde edememesinin arkasındaki en önemli nedenin, "hadislerin Hz. Peygamber'den lafzıyla rivâyet edilmemiş olmasının dışında bazı râvîlerin Arapçayı sonradan öğrenmiş olmalarının"⁹⁶ etkisiyle önceliklerin benimsemiş oldukları prensibin kabulü olduğu akla gelmektedir.

Mehmed Selîm Efendi'nin delil kullanımı noktasında göze çarpan başka bir husus, bir

80 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 30b, 61a, 63a, 66a, 70b, 74a, 79a.

81 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 42b.

82 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 6a, 15a, 16b, 17b, 19a, 20a, 23a, 23b, 24a, 26b, 29b, 30a, 34a, 37b, 46b, 49b, 52a, 53b, 54a, 64b, 69a, 72b, 74a, 75a, 77a, 78b.

83 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 4b, 7a, 8a, 9a, 15a, 17a, 22a, 32b, 39a, 42a, 46b, 54a, 57a, 63b, 72a, 77a, 77b.

84 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 8b, 23a, 27a, 51a, 56b, 61a, 63a, 70a, 80a.

85 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 24b.

86 Ebû Bişr Amr b. Kanber Sibeveyhi, *el-Kitab*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı 1408/1988), 3: 24.

87 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 7a.

88 *Dîvanü'l-Aşâ'l-kebir*, thk. Muhammed Hüseyin (İskenderiyye 225 ,(1950.

89 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 7a.

90 en-Neml 27/44.

91 el-Enâm 6/79.

92 en-Necm 53/57.

93 el-Bakara 2/67, 268.

94 el-Ârâf 7/127.

95 Gölpazarlı, *Dürru'l-ferâid*, 66b.

96 Suyutî, *el-İktirâh*, 89; Hadice el-Hadîsî, *Mevkûfu'n-nuhât mine'l-ihicâci bi'l-hadîs* (Irak 1981), 21.

konudaki delilin çeşitliliğidir. O, fi/[ق] harf-i cerrinin ta'lil manâsında kullanılabileceğine, hem âyetten hem de hadisten şahid getirmiştir.⁹⁷

5-Mevâridü'l-besâir fî ferâ'idi'z-zarâir

Mehmed Selim Efendi'nin, şiir zarûreti konusunda hacimli eseridir.⁹⁸ Yazar, eserini kaleme alma amacına dair bilgi vermemektedir. Ancak şiir zarûreti konusundaki eserleri yeterli görmemesi, öğrencilerin konuyla ilgili gereksinimini karşılayabilecek bilgileri derli toplu biçimde ihtiva eden bir kitabın mevcut olmaması veya özel bir talep doğrultusunda böyle bir çalışma yapma ihtiyacını hissetmiş olması muhtemel nedenler olarak görülebilir.

Ferağ kaydındaki bilgiye göre, 5 Rebiulâhîr 1117/27 Temmuz 1705 tarihinde müellif tarafından temize çekildiği anlaşılırken eserin mukaddimesindeki bazı ifadelerinden⁹⁹ müellifin, kitapla ilgili ön hazırlıklarını önceden yapmış olduğu ve Edirne Vakası sonrası açığa alındığında ise eserini kaleme almış olduğunu düşündürmektedir.

a) Muhtevası

Şiir zarûretinden oluşan bu eseri, önsöz, giriş, içindekiler, dokuz bölüm ve sonuç şeklinde düzenleyen müellif, giriş kısmında şiir zarûretinin teorik yönü üzerinde durmuş; Sibeveyhi, Ahfeşu'l-evsat (ö. 215/830), İbn Cinnî (ö. 391/1002), İbn 'Usfûr (ö. 669/1271), İbn Mâlik (ö. 672/1274), Ebû Hayyân en-Nahvî (ö. 745/1344) ile İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) konuyla ilgili görüşlerini özetlemiştir.¹⁰⁰

Çalışmanın ana gövdesini oluşturan bölümlerde: -1 ez-Ziyâde; -2 en-Nuksân ve'l-hazf; -3 el-İbdâl; -4 et-Takdîm ve't-te'hîr ve vaz'u'l-kelâm fî gayr-ı mevzî'ih; -5 Tağyîru'l-îrâb min cihetih; -6 Tezkîru'l-müennes ve te'nîsü'l-müzekker; -7 el-Kelimâtu'l-vâride 'alâ hilâfî'l-kıyâs li'z-zarûre; -8 el-Cem' beyne'l-ivaz ve'l-mu'avvaz minhu zarûraten; -9 Ba'z min mu'âvedeti's-şâ'iri ilâ'l-asli'merfûz¹⁰¹ konularını ele alan Selim Efendi, sonuç kısmında yirmi başlık açmış ve buralarda farklı yapı ve kullanımlar hakkında bilgi vermiştir.¹⁰²

Eser, şiir zarûretine konu olan yapıların klasik kaynaklardan tespit edilerek özel bir tasnif ile bir araya getirilmiş olması, dilci ve eleştirmenlerin konu ile ilgili görüş ve yorumlarını inceleyerek özlü bir şekilde sunması yönüyle özgün bir çalışma hüviyetini taşımaktadır.¹⁰³

b) Kaynakları

İçerik bakımından zengin muhtevaya sahip olan *Mevâridü'l-besâir*'in telifinde Selim Efendi, alanın birinci derecedeki temel eserlerini kaynak olarak kullanmıştır. Müellifin müracaat ettiği kaynaklardan istifade etme yöntemi incelendiğinde bunun doğrudan veya

97 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 5a.

98 Safâî, *Tezkire*, 290; Küçükçelebizade, *Tarih*, 6: 401; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 3: 69; el-Ensârî, *en-Nevâdir fî'l-lüğa*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed (Beyrut 1401/1981), 613.

99 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 53.

100 Gölpazarlı, *Mevâridü'l-besâir*, 60-62.

101 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 54-58.

102 Gölpazarlı, *Dürrü'l-ferâid*, 489-513.

103 Eserin tanıtımı hakkında bkz. Eyyüp Tanrıverdi, "Mehmed Selim Efendi ve "Mevârid el-Besâir li ferâ'id ed-darâir" Adlı Eseri" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004), 57.

Not: Eserin müellifinin adında Mehmed/Muhammed şeklinde görülen farklılık, eser üzerinde gerçekleştirilen çalışmalarda kullanılan isimlerden kaynaklanmaktadır.

dolaylı olarak yapıldığını görüyoruz. Bundan hareketle çalışmada kullandığı kaynakları iki grupta ele alabiliriz.

1- Doğrudan istifade ettiği kaynaklar: Sibeveyhi'nin *el-Kitâb*'i, Ebû 'Ubeyde'nin (ö. 209/824) *Kitâbu'l-Mecâz*'i, Ebû Temmâm'nin (ö. 231/846) *el-Vahşiyât*'i, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Edebu'l-kâtib*'i, İbn Abdırabbihî'nin (ö. 327/939) *el-'İkdu'l-ferid*'i, İbnu'n-Nehhâs'ın (ö. 338/950) *Şerhu'l-Mu'allakât*'i, Ebû Ali Kâli'nin (ö. 356/967) *en-Nevâdir*'i, Sîrâfî'nin (ö. 368/979) *Şerhu'l-Kitâb*'i, Ebû 'Ali en-Nahvî'nin (ö. 377/988) *et-Tezkire*'si, *et-Tekmilê*'si ve *el-Mesâilü'l-âskeriyyât*'i, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *Sirru sinâ'ati'l-i'râb*'i, *el-Mulûk* ve *Muhtasaru'l-ârûz*'u, Cevherî'nin (ö. 393/1003) *Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabiyye*'si, Temmâm b. Gâlib'in (ö. 433/1042) *el-Mû'ib*'i, Betalyevsî'nin (ö. 521/1128) *el-Hulel fî şerhi ebyâti'l-Cüme'l*'i, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *el-Mufasssal*'ı ve *Esâsü'l-belâğâ*'sı, İbn Yes'ün eş-Şensî'nin (ö. 542/1147) *Şerhu ebyâti'l-İdâh*'i, İbn Ya'îş'in (ö. 643/1245) *Şerhu'l-Mulûk*'ü, Ebû Ali el-Muzaffer'in (ö. 656/1258) *Nadratu'l-ığrid ve nusratü'l-karîd*'i, İbn 'Uşfûr'un (ö. 669/1271) *el-Mukarrib*'i, *Şerhu'l-Cüme'l*'i ve *Şerhu'l-İdâh*'i, İbn Mâlik'in (ö. 673/1274) *et-Teshîl*'i ve *Şerhu'l-Kâfiye*'si, İbn Umme Kâsım el-Murâdî'nin (ö. 749/1348) *Şerhu'n-Nazm ve'l-insâf*'ı, Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) *el-Mevfûr*'u, *et-Tekrib*'i ve *et-Tedrib*'i, İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *el-Muğni*'si, *et-Tavdih*'i, *Şerhu Katri'n-nedâ*'sı ile *Şerhu Şuzûri'z-zeheb*'i, İbn 'Akil'in (ö. 769/1367) *Şerhu Elfiyyeti'bni Mâlik*'i, Demâmî'nin (ö. 827/1424) *Şerhu'l-Muğni*'si, Bedreddîn el-'Aynî'nin (ö. 855/1451) *Şerhu-ş-şevâhidi's-suğrâ*'sı, Takıyyüddin eş-Şümünî'nin (ö. 872/1468) *el-Münstf mine'l-keâm 'alâ Muğni'bni Hişâm*'ı ve Hâlid Ezherî'nin (ö. 905/1499) *Şerhu't-Tasrih*'i ile *Şerhu't-Tavdih*'i.

Yukarıda belirtilen eserlerden yapılan nakillerin oranlarına bakıldığında; Ebû Hayyân et-Tevhidî yüz yirmi beş nakille birinci, İbn Hişâm yüz bir nakille ikinci, Cevherî doksan üç nakille üçünü sırada gelirken bunları sırasıyla Sîrâfî, Sibeveyhi ve diğerleri takip etmektedir. Bunların arasında kendisinden tek bir nakilde bulunduğu müellif ise Şümünî'dir.¹⁰⁴

Selîm Efendi, konuları işlerken muteber kaynaklara müracaat etmiş, ihtiyaç duyduğunda ise tanınan ve sahasında otorite kabul edilen dilcilerin görüşlerine de yer vermiştir. Çoğu yerde ekollerin konuyla ilgili görüşlerini Basra, Küfe ve Bağdat gibi yer isimlerine izafetle verirken birkaç yerde "kimi eski dilciler" veya "bazı dilciler" şeklinde genel ifadelerle aktarmıştır¹⁰⁵ Eserinde görüşlerine yer verdiği şahıslar kronolojik sıraya göre şunlardır:

Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) İsa b. Ömer es-Sekâfî (ö. 149/766), Ebû 'Amr b. el-'Alâ (ö. 154/771), Halil b. Ahmed el-Ferahidî (ö. 170/786), Sibeveyhi, Yunus b. Habîb (ö. 182/798), Kisâi (ö. 189/805), Kutrub (ö. 206/812), Ferrâ (ö. 207/822), Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824), Ebû Zeyd el-Ensârî (ö. 215/830), Ahfeşu'l-evsat (ö. 215/830), Asma'î (ö. 216/830), İbnu'l-Arâbî (ö. 231/845), İbnu's-Sikkît (ö. 244/858), Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 248/862), Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863), Sâlih b. İshak el-Curmî (ö. 255/868), Ebû Sa'îd es-Sükkerî (ö. 275/888), Müberrid (ö. 286/899), Ebu'l-Hasan Sa'leb (ö. 291/904), İbn Keysân (ö. 299/912), Zeccâc (ö. 311/923), Ahfeşu'l-asgar (ö. 315/927), Ebû Bekr es-Serrâc (ö. 316/928), İbn Abdırabbihî (ö. 328/940), İbnü'l-Enbarî (ö. 328/940), Ebû Bekr es-Sülî (ö. 335/947), Zeccâcî (ö. 337/949), Ebû Cafer en-Nehhâs (ö. 338/950), Ebû Ali el-Kâli (ö. 356/967), Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 356/968), Sîrâfî (ö. 368/979), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), İbn Cinnî (ö. 391/1002), Cevherî (ö. 391/1003), Ebu'l-Hasan el-Vâhidî (ö. 468/1076), Şentemerî (ö. 476/1084), Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109), İbnu't-Tarâve (ö. 528/1134), Zemahşerî (ö. 538/1144), İbn Ya'sûn es-Şensî (ö. 542/1147), İbnu'l-Enbarî

104 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 23; Tanrıverdi, *Mehmed Selim Efendi*, 59-60.

105 Tanrıverdi, *Mehmed Selim Efendi*, 59, 60.

(ö. 577/1181), İbn Melkûn (ö. 581/1186), Kâsım b. Hüseyin el-Harizmî (ö. 616/1220), Batalyevsî (ö. 637/1240), İbn Habbâz (ö. 639/1241), İbn Ya'îş (ö. 643/1245), İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249), Ebû Ali Muzaffer el-'Alevî (ö. 656/1258), İbn 'Usfûr (ö. 669/1271), İbn Mâlik (ö. 672/1274), Şâtibî, (ö. 684/1285), Ebû Hayyân en-Nahvî (ö. 745/1344), İbn Hişâm (ö. 761/1306), İbn 'Akîl (ö. 769/1367), Demâmînî (ö. 827/1424), Bedreddin el-'Aynî (ö. 855/1451), Hâlid el-Ezherî (ö. 905/1499) ve Şemseddin et-Tûsî (?).¹⁰⁶

Mehmed Selim Efendi'nin, çalışmasında yer verdiği bilgilerin tamamını elindeki kaynaklardan aktarmadığı izlenimini vermektedir. Zira bilginin mahiyeti incelendiğinde, bazı görüşlerin, başka kaynaklar vasıtasıyla sahiplerinden verildiği anlaşılmaktadır. Bu yolla görüşlerine müracaat edilenlerden Ferrâ ilk sırada gelirken onu Ebû 'Ubeyd Ma'mer b. el-Müsennâ, Ahfeşu'l-evsat, İbnu'l-Enbarî ile diğerleri izlemektedir.¹⁰⁷

c) Yöntemi

1- Konuyu İşleme Yöntemi

Herhangi bir konuda vücuda getirilen bir çalışma, ilk olma özelliğini taşıyor veya nev-i şahsına münhasır ise onun diğerleriyle benzerliğinin olmadığı iddiasında bulunmak mümkündür. Ancak bir niteliği yok ise konusuna, ele alınıp yöntemine ya da amacına göre benzerlik veya farklılık gösterebilir. Mehmed Selim Efendi'nin *Mevâridü'l-besâir*'i, bu yönden değerlendirildiğinde, konuların tasnifinde, başlangıçta Sıbeveyhi tarafından oluşturulan daha sonra İbn 'Usfûr ve Ebû Hayyân gibi dilciler tarafından geliştirilip genişletilen tasnif sistemini esas almış olduğu ancak bu sistemin temel başlıkların altını ihtiyaç duyduğu alt konularla genişleterek doldurduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Bunun yanında eserin genel şemasını bu şekilde oluşturan yazar, konuları işlerken takip ettiği yöntem hakkında dikkat çeken hususiyetler şöylece özetlenebilir:

- Müellif, eserindeki malumatın ekserisini kaynaklardan doğrudan naklettiği bilgilerden oluşturmuş ve bu tür bilgileri رأيت¹⁰⁹ veya وجدت¹¹⁰ fiilleriyle belirtmiştir.

- Konuyu büyük ölçüde örnekler üzerinden açıklamayı tercih ederek okuyucuyu konuyla baş başa bırakmayı amaçlayan müellif, bazı yerlerde mevzuya teorik olarak giriş yapmış, daha sonra örneklerle açıklama yoluna gitmiştir.¹¹¹

- Üzerinde tasarrufta bulunduğu ibarelerde geçen şahidleri zikretmezken kimi zaman da ihtiyaç duyduğu bilgiyi özetleyerek eserine almış ve bunu çoğunlukla alıntının sonunda انتهى ملخصا¹¹² cümlesiyle belirtmiştir.

- Nakledilen bilgi, müellifin daha önce üzerinde durduğu bir konu ise bilginin kaynağına¹¹³ صرح به أبو حيان veya كلام الزمخشري¹¹⁴ cümleleriyle işaret etmekle yetinmiştir.

- Meşhur olmayan yazarları eseriyle birlikte¹¹⁵ كذا فسرہ خالد الأزهری في شرح التصريح şeklinde bilinen-

106 Tanrıverdi, *Mehmed Selim Efendi*, 59, 60-61.

107 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir* (Muhakkikin notu, I. Kısım, I. Fasıl), 23-24.

108 Tanrıverdi, *Mehmed Selim Efendi*, 58.

109 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 389.

110 Gölpazarlı, *Düverü'l-ferâid*, 238.

111 Tanrıverdi, *Mehmed Selim Efendi*, 58.

112 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 415, 454.

113 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 234, 312.

114 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 314.

115 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 229.

leri sadece yazarını zikrederek ¹¹⁶ انتهى كلام الجوهري şeklinde kaydederken zaman zaman bunlara ilaveten bilginin babına veya kitabına¹¹⁷ dair bilgileri de vermiştir.

- Görüş sahibini belirterek başladığı bir metnin sona erdiğini ¹¹⁸ انتهى كلامه ile diğer durumlarda ise ¹¹⁹ انتهى كلام سيويه gibi ifadelerle bildirmiştir.¹²⁰

-Bazı bilgileri ¹²¹ بعض شروح المفصل veya ¹²²قال من تصدى لشرح البيت gibi belirsiz kişi ya da yazarlara isnâd ederek verirken bir yerde, aslında İbn Ya‘îşe ait olan sözü İbn Cinni’ye söyleterek müellifleri,¹²³ başka bir yerde de Ebû Hayyan el-Endelüsî’nin *Tekribu’l-mukarrabi*’nden nakilde bulunurken “İbn ‘Usf’ür *el-Mukarrib*’de şöyle demiştir” diyerek¹²⁴ eserleri karıştırmıştır.

- Kullandığı kaynakların muhtelif nüshalarına müracaat etmeyi ihmal etmeyen yazar, tespit ettiği nüsha farklılıklarına ¹²⁵ كتاب سيويه veya ¹²⁶ هذا وجدته ملحقاً في آخر بعض نسخ كتاب سيويه cümleleri ile işaret etmesi onun doğru bilgiye ulaşmadaki ihtimamının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Müellifin bu ilave notları, bu tür eserlerin bugün elimizde olmayan nüshalarının varlığı ile elimizde matbu olanların birtakım bilgileri ihtiva etmediğini gösteriyor olabilir. Bundan hareketle Sibeveyhi’nin eserinin elimizdeki matbû nüshasının, Mehmed Selim Efendi’nin çalışmasında zikrettiği bazı şiirleri de ihtiva etmemesi¹²⁷ dikkate alındığında, yeniden tahkikinin gerekliliği düşüncesini taşıdığımızı ifade etmeliyiz.

- Tekrardan kaçınmak amacıyla daha önce geçen beyt/ler için ¹²⁸ وقد ذكرنا البيت في بابه، واستوفينا یا ¹²⁹ وقد ذكرناه veya ¹³⁰ شرحه هناك için ¹³¹ وسيجيء الكلام على حذف التنوين لالتقاء الساكنين في محله إن شاء الله تعالى ¹³² gibi referanslara yer vermiştir.

- Bazı kelimelerin sözlük bilgisini veya nahiv yönünden durumunu ya da bazı zor ve garip sözcüklerin açıklamasını konunun akışı içinde değil de ¹³³ شرح ما في الأبيات في هذا الفصل من الغرائب or ¹³⁴ شرح ما في هذا الفصل من الغرائب gibi başlıklar altında açıklamıştır.

- Üzerinde durduğu konuyu, okuyucuyu bıktırmamak için, özet olarak aktardığını; ¹³⁵ وفي كل ما ذكرناه من تفاسير الألفاظ اختلافات، إلا أنا تركناها مخافة ¹³⁶ ارتفاع: دهر أبحاث جليلة، إلا أنا ندع اغترافها كراهية لطول الكتاب ¹³⁷ وفي كل ما ذكرناه من تفاسير الألفاظ اختلافات، إلا أنا تركناها مخافة ارتفاع: دهر أبحاث جليلة، إلا أنا ندع اغترافها كراهية لطول الكتاب ¹³⁸ cümleleriyle belirtirken herhangi bir mevzuda yeterli bilginin ilgili kaynaklarda olduğunu ise ¹³⁹ وأحكام الوقف كثيرة، إلا إنني اقتصر على ما له معونة في اتصاح المقام ¹⁴⁰ gibi kayıtlarla vurgulamıştır.¹⁴¹

116 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 232

117 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 402.

118 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 210.

119 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 201.

120 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 139.

121 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 249.

122 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 354.

123 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 491.

124 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 61, 250.

125 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 237

126 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 389.

127 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 221, 237.

128 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 495.

129 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 310.

130 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 236.

131 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 144.

132 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 495.

133 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 466.

134 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 99.

135 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 446.

136 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 79.

137 Muhammed Selim, *Mevâridü’l-besâir*, 29

2- Şâhid Kullanım Yöntemi

Mehmed Selim Efendi, çalışmasında, âyetleri delil olarak kullanırken konunun durumuna göre bir âyetin tamamına¹³⁸ veya bir bölümüne yer verirken¹³⁹ kimi zaman da bir konuda birden fazla âyet zikretmiştir. Bu husustaki amaçları; kelimenin mânasını açıklamak, konu veya kelime ilgili kural(lar)ı tespit etmek, kelimelerin cümledeki nahvî konumunu açıklamak veya kurallar arasında tercihe imkân vermek şeklinde sıralamak mümkündür.¹⁴⁰

İstişhâd konusunda Mehmed Selim Efendi'nin müracaat ettiği ikinci kaynak hadîs-i nebevîdir. Selim Efendi'nin bu konudaki tutumu, seleflerinkinden farklı değildir. Zira müellif, şiir zarûreti konulu hacimli eserinde yer verdiği hadis sayısı beşi geçmemektedir. Onun, hadisleri istişhadındaki hedefinin örneklendirme gayesine matuf olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü istiâre amaçlı bir ismin başka bir ismin yerine kullanımı,¹⁴¹ şart ve cevap cümlelerinde fiillerin tercihi,¹⁴² nahiv ekolleri arasında tercih¹⁴³ ve hukukî bir durumu beyan için¹⁴⁴ verdiği örnekler bunu göstermektedir.

İstişhâd konusunda en fazla müracaat edilen kaynaklardan biri, şiiirdir. Bu durum yazarımızın eserinde de fark edilmektedir. Zira o Muhelhil'den (ö. 525) Mütenebbî'ye (354/965)¹⁴⁵ kadar uzanan tarih dilimindeki şâirlerin bin¹⁴⁶ kadar şiirine eserinde yer vermiştir. Onun bu konudaki metodu şöyle özetlenebilir:

İnşâd edene nisbet ederek verdiği az sayıdaki şiirleri¹⁴⁷ bir tarafa bıraktığımızda şiirlerin kâillerine nisbet edilmesine önem verdiği anlaşılmaktadır. Bununla bağlantılı olarak eğer şairi hakkında herhangi bir şüphesi bulunuyor ise bunu Ev/[ج] harfi ile¹⁴⁸ veya şiirin nisbeti konusundaki farklı görüşlerin olduğuna işaret eden kelimelerle¹⁴⁹ belirtmiştir.

Ayrıca şiirlerin bahirlerini¹⁵⁰ hatta bazen aruzlarını ve darbelerini belirten Mehmed Selim, aynı zamanda zihâf¹⁵¹ ve illetler bakımından bunlarda meydana gelen değişiklikler üzerinde de durmaya kimi zaman özen göstermiştir.¹⁵²

Bunun haricinde Mehmed Selim Efendi, şiirde geçen anlamı kapalı kelimeleri genellikle açıkladığı¹⁵³ gibi zaman zaman nahiv yönünden de değerlendirerek¹⁵⁴ irâbî konularına işaret etmiştir.¹⁵⁵

Müellifin çalışmalarında genel yöntemini yansıtan başka bir uygulaması ise bazen

138 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 236.

139 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 226, 240.

140 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 186, 260.

141 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 349.

142 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 289.

143 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 463.

144 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 510.

145 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 170, 241.

146 Tanrıverdi, *Mehmed Selim Efendi*, 61.

147 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 65, 158, 159.

148 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 177.

149 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 400.

150 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 100, 170, 208.

151 Zihaf: Aruz vezinlerinin aslı tef'ilelerinde meydana gelip fer'î tef'ileleri ve fer'î vezinleri oluşturan değişikliklere denir. İsmail Durmuş, "Zihaf ve illet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 44 (İstanbul: TDV Yay., 2013), 402-405.

152 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 92.

153 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 140, 171, 189.

154 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 98, 103, 200, 216.

155 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 99, 228, 380.

beytin genel manasını¹⁵⁶bütün değerlendirmelerinin akabinde bir veya birkaç cümle halinde vermiş olmasıdır.

Sonuç

Çalışmaya konu edilen Mehmed Selim Efendi, 18. yüzyıl Anadolu coğrafyasında yetişmiş ve hayatını İstanbul'da geçirmiş olan bir Osmanlı bilginidir. Otuz küsur yıllık eğitim hizmetini İstanbul ve Bursa'da ifa etmiş olan Selim Efendi, şerh ve telif türünden beş eser kaleme almış olup bunların üçü günümüze ulaşmıştır.

Araştırmaya konu edilen kitaplarında takip ettiği yöntem esas itibarıyla aynı olmakla birlikte detaya dair fakların eserlerin içeriklerinden kaynaklandığı görülmektedir.

Selim Efendi, İslami bilimlerde mütekaddimin tarafından belirlenen ve kabul gören prensiplere uymada seleflerinden ayrılmadığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda istişhâd hususunda eserlerinde en fazla yer verdiği delil türünün şiir olduğu görülmüştür.

Müellif eserlerinde, konunun özüne yoğunlaşmasını esas alıp okuyucuyu sıkılmamak ve bıktırmamak için bilgiyi sahanın temel ve ilgi gören kaynaklarından mülahas olarak aktarmaya özen göstermiştir.

Yazar, eserin hacmini şişirmemek ve büyük ihtimalle yukarıda işaret edilen prensibi dikkate alarak tekrardan kaçınmış ve bu amaçla her konuyu yeri geldiğinde ele almış veya açıklamıştır.

Bilginin kaynaklarını belirtmede azami ihtimam gösteren Selim Efendi, şiirlerin kâillerine, nispetine özen gösterdiği gibi yer yer bahirlerini dahi belirtmiştir.

Mehmed Selim Efendinin yapmış olduğu çalışmalar, bize, onun farklı alanlara ilgi duyduğu ve bu derinlemesine araştırma yaptığının ipuçlarını vermektedir. Bunun bir sonucu olarak müracaat ettiği kaynaklardan hareketle bugün elimizde mevcut olmayanlar tespit edilebildiği gibi hali hazırda kaynak olarak kullanılan bazı eserlerin birtakım bilgileri de ihtiva edip etmediğinin izleri de sürülebilmektedir.

Kaynakça

- Ankaravî, Mehmed Efendi. *Fetâvây-ı Ankaravî*. Devlet Beyazıt Kütüphanesi. Veliyyüddin Efendi, nr. 1472.
- Bağdâdî, Abdülkadir b. Ömer. *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni'l-Arab*. Tahkik: Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire 1418/1997.
- Bursalı, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. 3 cilt. İstanbul 1333 [1914].
- Dîvanü'l-Aş'a'l-kebir*. Tahkik: Muhammed Hüseyin. İskenderiyye 1950.
- Durmuş, İsmail. "Zihaf ve İllet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 402-405. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ekrem, Sadık. *Râmiz ve Âdâb-ı zurafâ'sı*. Ankara 1994.
- Ensâri, Ebû Zeyd. *en-Nevâdir fi'l-lüğa*. Tahkik: Muhammed Abdülkadir Ahmed. Beyrut 1401/1981.
- Fatîm, *Hâtimetü'l-eş'âr: Fatim Tezkiresi*. Hazırlayan: Ömer Çiftçi. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ts. (e-kitap).
- Fındıklılı, İsmet Efendi. *Tekmiletü's-Şakâik fi hakkı ehli'l-hakâik*. Hazırlayan: Abdülkadir Özcan. İstanbul 1989.

156 Muhammed Selim, *Mevâridü'l-besâir*, 95, 96, 97, 281.

- Gölpazarlı, Mehmed Selim Efendi. *Düreru'l-ferâidve ğureru'l-fevîd*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi. Emanet Hazinesi, nr. 1605.
- Gölpazarlı, Mehmed Selim Efendi. *Şerhu'l-Hulâsa fi'l-hisâb*. Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 2981.
- Habîb. *Hat ve Hattâtân*. Kostantiniyye 1306.
- Hadîsî, Hadice. *Mevkifu'n-nuhât mine'l-ihcâcî bi'l-hadîs*. Irak 1981.
- İsmail Belîğ. *Nuhbetü'l-âsâr li zeyli Zübedeti'l-eş'âr*. Hazırlayan: Abdülkerim Abdulkadiroğlu. Ankara 1998.
- Kâtib Çelebi, Muhammed b. Abdillâh. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmî'l-kütüb ve'l-fünûn*. İstanbul: MEB, 1941.
- Kayrevânî, Ebû Ali el-Hasan b. Reşîk. *el-'Umde fi mehâsiniş-şî'ri ve âdâbih ve nakdih*. Tahkik: Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. Suriye 1401/1981.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmânî*. İstanbul 1311.
- Mirzazâde, Mehmed Sâlim Efendi. *Tezkiretü'ş-şu'arâ*. Hazırlayan: Adnan İnce. Ankara 2005.
- Muhammed Selim b. Hüseyin b. Abdulhalîm. *Mevâridü'l-besâir li-ferâidi'd-darâir*. Tahkik: Hâzîm Sa'îd Yunus. Ürdün: Amman, 1420/2000.
- Müstakîmzâde, Süleyman Sadeddin Efendi. *Tuhfe-i Hattâtîn*. İstanbul 1928.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. *Kur'ân ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü*. İzmir 2006.
- Safâyi, Mustafa. *Tezkiretü'ş-şu'arâ*. Hazırlayan: Pervin Çapan. Ankara 2005.
- Sâyinuddin, Ali b. Muhammed b. Muhammed. *el-Mefâhis*. Süleymaniye Kütüphanesi. Aya-sofya, nr. K4280.
- Sibeveyhi, Ebû Bîşr Amr b. Kanber. *el-Kitab*. Tahkik: Abdüsselâm Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1408/1988.
- Suyutî, Celaleddin Abdurrahman. *el-İktirâh fi 'ilmi usûli'n-Nahv*. Şerh eden: Mahmud Süleyman Yakut. Daru'l-Marifeti'l-câmiyye, 1426/2006.
- Şemseddîn Samî. *Kamûsu'l-a'lâm*. İstanbul 1311.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-fuzalâ*. Hazırlayan: Abdülkadir Özcan. İstanbul 1989.
- Tanrıverdi, Eyyüp. "Mehmed Selim Efendi ve "Mevârid el-Besâir li ferâ'id ed-darâ'ir" Adlı Eseri". Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004.
- Uşşakızâde, İbrahim Efendi. *Zeyl-i Şekâik*. Hazırlayan: Hans Joachim Kissling. Wiesbaden: Otto Harrasowitz, 1965.